

Katarzyna Waszczyńska

University of Warsaw (Poland)

e-mail: k.waszczyńska@uw.edu.pl

<https://orcid.org/0000-0002-6306-7603>

Uchodźcy, żołnierze, „dipisi”. Białorusini w Europie Zachodniej w świetle korespondencji z Liavonem Rydleuskim (1946–1947). Prolegomena

Refugees, Soldiers, “DPs”: Belarusians in Western Europe in the Light of Correspondence with Liavon Rydleuski (1946–1947). Prolegomena

Уцёкачы, жаўнеры, „дыпісы”. Беларусы ў Заходняй Эўропе ў святле ліставаньня з Лявонам Рыдлеўскім (1946–1947) – пралегамена

Abstract

The article is devoted to the correspondence conducted in 1946-1947 by Liavon Rydleuski, a Belarusian emigration activist, with Belarusians who found themselves in France or wanted to settle there. The main reason for the interest in the letters was the desire to recognise their potential in the study of the diaspora and its fate. It should be noted that this is not a new source in the study of Belarusian emigration, but until now researchers have focused primarily on the correspondence of well-known, recognisable people. In contrast, the letters that form the basis of the article were written by people who do not belong to this group. This correspondence was drawn up from the formal side, as well as using such method as content analysis. It demonstrated the presence of two main thematic fields: the diaspora as a socio-anthropological and political entity, within which many minor threads can be found. It also proved that letters written by ordinary people can also be useful for the study of Belarusian diaspora.

Keywords: Belarusian emigration, Western Europe, France, correspondence, Liavon Rydleuski

Abstrakt

Artykuł poświęcony jest korespondencji jaką prowadził, w latach 1946–1947, Liavon Rydleuski – białoruski działacz emigracyjny z Białorusinami, którzy znaleźli się we Francji lub

chcieli się w niej osiedlić. Głównym powodem zainteresowania listami była chęć rozpoznania ich potencjału w badaniach diaspory i jej losów. Należy zaznaczyć, że w badaniach emigracji białoruskiej nie jest to źródło nowe, ale do tej pory badacze koncentrowali uwagę przede wszystkim na korespondencji osób znanych, rozpoznawalnych. Natomiast listy, które są podstawą artykułu zostały napisane przez osoby nie zaliczające się do tej grupy. Korespondencja ta została opracowana od strony formalnej, a także z wykorzystaniem metody jaką jest analiza zawartości treści. Wykazała ona obecność dwóch głównych pól tematycznych: diaspory jako bytu społeczno-antropologicznego i politycznego, w ramach których odnaleźć można wiele wątków pomniejszych. Udowodniła, że również listy pisane przez osoby zwykle mogą przysłużyć się badaniom diaspory białoruskiej.

Słowa kluczowe: emigracja białoruska, Europa Zachodnia, Francja, korespondencja, Liavon Rydleuski

Анатацыя

Артыкул прысвечаны перапісцы, якую веў у 1946–1947 г. Лявон Рыдлеўскі – дзеяч беларускай эміграцыі – з беларусамі, якія жылі ў Францыі ці хацелі туды пераехаць. Мэтай было вывучыць патэнцыял лістоў як крыніц для даследавання дыяспары і яе лёсаў. Трэба адзначыць, што ў даследаваннях беларускай эміграцыі гэта не новая крыніца, але дасюль даследчыкі канцэнтраваліся перадусім на карэспандэнцыі знакамітых, распазнавальных людзей. А лісты, якія сталі падставой для напісання гэтага артыкулу, напісаныя людзьмі, якія не належаць да гэтай групы. Карэспандэнцыя апрацаваная з фармальнага боку, а таксама з выкарыстаннем метаду аналізу зместу. Ён паказаў наяўнасць галоўных тэматычных палёў: дыяспары як сацыяльна-антрапалагічнага і палітычнага аб’екту, у межах чаго можна знайсці шмат змяшаных сюжэтаў. Ааналіз выявіў, што лісты, якія пісалі звычайныя людзі, могуць прыдацца для даследавання беларускай дыяспары.

Ключавыя словы: беларуская эміграцыя, Заходняя Еўропа, Францыя, карэспандэнцыя, Лявон Рыдлеўскі

Wstęp

Artykuł dotyczy wycinka rzeczywistości emigracji białoruskiej, a w szczególności diaspory¹, kształtującej się we Francji po II wojnie światowej. Jego podstawę stanowią listy z lat 1946–1947, których adresatem był Liavon Rydleuski – białoruski działacz narodowy i emigracyjny. Należy zaznaczyć, że korespondencja ta jest przechowywana

¹ Pojęcie diaspora rozumiem podobnie do Natalli Gardzienki [Нагалья Гардзiенка], jako wspólnoty, wyróżniającej się charakterystycznymi cechami własnego narodu, takimi jak kultura, język, świadomość historyczna itd., które nie tylko chce zachować dla kolejnych pokoleń, ale także wspiera je i wspomaga ich rozwój. Ważna jest dla niej również forma organizacyjna (*Gardzienka*, 2006, s. 188).

w Białoruskiej Bibliotece i Muzeum im. Franciszka Skaryny w Londynie² i należy do zbioru archiwalnego: Białorusini we Francji³. Artykuł ma charakter rozpoznawczy, a jego celem jest pokazanie potencjału listów w badaniach diaspory i jej losów.

Doświadczenia emigracji z powodów ekonomicznych, politycznych, czy będących wynikiem działań wojennych, są wpisane w białoruską historię. Podobnie jak tworzenie środowiska białoruskiego poza granicami ziemi ojczystej ze związanymi z tym problemami. Jednakże zainteresowania naukowe tą tematyką i wynikające z nich publikacje pojawiają się od lat 90. XX wieku⁴. Przykładem takiej pracy była książka Vitauta Kipiel poświęcona Białorusinom w Stanach Zjednoczonych Ameryki, wydana w 1993 r. w Mińsku⁵. Patrząc przez pryzmat literatury, która zaczęła powstawać, można stwierdzić, że zagadnienia białoruskiej emigracji zyskały wielu badaczy tak z Białorusi⁶, jak i spoza jej granic. Powstawały prace o charakterze monograficznym i problemowym, oparte o materiały archiwalne, w tym również dokumenty osobiste: dzienniki, wspomnienia, autobiografie oraz korespondencje⁷.

² The Francis Skaryna Belarusian Library and Museum. Chciałabym bardzo podziękować o. Iharowi Labacevichovi za przygotowanie i udostępnienie materiałów archiwalnych, a Karalinie Mat-skevich, Pavlovi Shevtsovovi i o. Siarhiejowi Stasevichovi za możliwość pracy oraz życzliwą i przyjazną atmosferę.

³ Materiały dotyczące białoruskiej emigracji we Francji opatrzone są zbiorczymi sygnaturami: Ser1/SubSer2/Box 28 i 29, Ser3/SubSer6/Box 22 P – Belarusians in France oraz Ser4/SubSer4/Box 10 MF. Z kolei każdy składający się na ten zbiór dokument posiada swój indywidualny numer inwentarzowy. Dokumenty uporządkowane są mniej więcej chronologicznie i umieszczone w teczkach. Wybrane do analizy listy znajdują się w tezcze zanumerowanej: N 3170–3480. W artykule, jeśli będą przywoływane konkretne listy, będzie podawana tylko ich data oraz numer inwentarzowy.

⁴ Należy jednak podkreślić, że o losach emigracji białoruskiej pisano, a także publikowano wspomnienia osób z nią związanych na łamach czasopism emigracyjnych, m.in. w gazecie *Вас'каўшчына* [*Бацькаўшчына*], wychodzącej od 1947 r., od 1955 r. tygodniku, w miesięczniku *Воўтм Шляхат* [*Божым шляхам*], wych. od 1947 r.; czasopiśmie *Младзёзь* [*Молодзь*], wyd. od 1948 r. i innych. Więcej na temat czasopism emigracyjnych patrz w książce Andreja Moskwina (Moskwin, 2018). Nie można również zapominać o czasopiśmie naukowym *Zapisy* wydawanym od 1952 r. przez Białoruski Instytut Nauki i Sztuki, początkowo w New Yorku, potem w München, a ostatecznie od 2002 r. w New Yorku i Mińsku (*Запісы Беларускага інстытуту навукі і мастацтва / Zapisy Belarusian Institute of Arts and Sciences*).

⁵ Vitaut Kipiel [Вітаўт Кіпель], *Беларусы ў ЗША*, wydana w Mińsku w 1993 r. Co ciekawe, początkowo była pisana w języku angielskim (*Gardzienka*, 2017), ale ostatecznie została przetłumaczona na język białoruski. To wydanie, jak i dwa kolejne (2017 i 2020 r.) ukazały się w Mińsku.

⁶ Tu warto wspomnieć, że w 2004 r. został zorganizowany przez Stowarzyszenie Białorusinów Świata „Ва́кouszczына” [Згуртаванне беларусаў свету „Бацькаўшчына”] konkurs zatytułowany: „Białoruskiej diaspory – poświęcone” [„Беларускай дыяспары прысвячаецца”], po którym powstała publikacja *Да гісторыі беларускай дыяспары*. (Сшытак 1). *Матэрыялы конкурсу маладых навукоўцаў „Беларускай дыяспары прысвячаецца (2004)* (s. 3–4). Мінск: Беларускі кнігазбор 2005.

⁷ М.іп. Вініцкі, Алесь. (1994). *Матар’алы да гісторыі беларускай эміграцыі ў Нямеччыне ў 1939–1951 гадах*. Мінск: Тэхналогія 1994 [1 wydanie: Лёс Анжэлес 1968]; Наталла

Pomimo to, wciąż wskazywane są „białe plamy” w historiografii białoruskich diaspor, wśród których jest wymieniana również ta z Francji (Grzybowski, 2011, s. 603)⁸. Warto dodać, że ta opinia, choć wypowiedziana już dosyć dawno, dotyczyła przede wszystkim publikacji, która miałaby przypominać tę powstałą o Białorusinach w USA, Australii, czy Wielkiej Brytanii. Do dzisiejszych czasów (2023), sytuacja nie uległa zmianie, co nie znaczy, że nie powstały publikacje, które przybliżają losy Białorusinów we Francji. Wśród nich należy wymienić wybór artykułów z czasopisma „Моладзь” (2004)⁹, a drugą „Dzieci Francji” Valera Kalinoŭskiego (2019)¹⁰. Z kolei, niniejszy artykuł wpisuje się w zagadnienia związane z historią diaspory białoruskiej we Francji, ale z uwagi na materiał źródłowy, dotyczy tylko lat 1946–1947, czyli samego początku jej kształtowania.

Migracja białoruska na Zachód lat 40. XX w. była szacowana na około 75 do 100 tys. osób (Kipiel, 1993, s. 159 za: Hardzijenka, 2014, s. 15, też Bartaš, 2005, s. 11). Warto dodać, że nie byli to wszyscy Białorusini, którzy znaleźli się w wyniku wojny poza Białoruską Socjalistyczną Republiką Radziecką, ale ci, którzy odmówili do niej powrotu. Natalia Hardzijenka stwierdza, że:

Wśród nich należy wymienić: żołnierzy Polskich Sił Zbrojnych na Zachodzie i ich krewnych, chłopów z ziem wschodnich II Rzeczypospolitej, którzy doświadczyli rzeczywistości

---

Гардзiенка. (2004). *Беларусы ў Аўстралii. Да гiсторыi дыяспары*. Мiнск: Беларускi кнiгазбор; Barszczewski, Aleksander. (2004). *Białoruskie piśmiennictwo emigracyjne*. Warszawa: Katedra Filologii Białoruskiej, Wydział Lingwistyki Stosowanej i Filologii Wschodniosłowiańskiej, Uniwersytet Warszawski; Адзiнець, Аляксандар. (2007). *Паваенная эмiграцыя: скрыжаваннi лiсаў. Зборнiк успамiнаў*, Мiнск: „Медисонт”; Гардзiенка, Наталля. (2010). *Беларусы ў Вялiкабрытанii*. Мiнск: „Медысонт”; Андрусышын, Юля. (2015). *Забыццям неадданае*. Мiнск: „Лiмарьгус”; Юрэвiч, Лявон. (2012). *Шматгалосы эпiсталярыйум. Гiсторыя людзей i iдэй на эмiграцыi ў лiставаннi*. Мiнск: „???”[pdf]; Сурвiла, Iвонка. (2018). *ДАРОГА. Стаўтцы–Капенгаген–Парыж–Мадрыйд–Атава–Менск*, Радыё Свабодная Эўропа / Радыё Свабода.

⁸ Wspominał o tym również Vitaut Kipiel [Вiтаўт Кiпель] w rozmowie z Natallą Gardzienką [Наталля Гардзiенка]: Пасля набыцця незалежнасцi, пасля 1990-х гадоў, вельмi моцнае пачалося такое збiранне камянёў, з’явлiся артыкулы i працы пра беларусаў Сiбiры, беларусаў у Аўстралii, Вялiкабрытанii. Думаю, што ў Еўропе трэба прысвяцiць кнiгi i Нямецчыне, i Италii, i Францыi. I з цягам часу, напэўна, гэта будзе зроблена (*Наталля Гардзiенка, „Беларусы ў ЗША” Вiтаўта Кiпеля (16.05.2017)*). Pobrano z: <https://budzma.org/news/byelarusy-w-zsha-vitawta-kiptyelya.html> (dostęp: 25.07.2023).

⁹ Chodzi o książkę: *Месца выданнiя – Парыж. Выбраныя старонкi часонiца „Моладзь” (1948–1954)*, уклад. М. Скоблы; прадм. М. Наўмовiча, Менск: „Беларускi кнiгазбор”, 2004. [Сэр. „Бiблiятэка Бацькаўшчы”: кн. 1].

¹⁰ Калиноўскi, Валер. (2019). *Дзецi Францыi. Гiсторыi сем’яў, якiя паверылi Сталiну / Kalinoŭski, Valer. Enfants de France. Histoires de familles, qui ont fait confiance à Stalin*. Мiнск: «Кнiгазбор». Co prawda książka ta dotyczy dzieci i мiлodziеzy бiалорускiеj, кtóra urodzila się we Францыi i wróciła ze swoimi rodzicami do BSRR. Zatem tylko częściowo dotyczy diaspory бiалорускiеj we Францыi. Jest jednak książką dla tematyki emigracji ważną.

radzieckiej w latach 1939–1941, funkcjonariuszy administracji białoruskiej i członków formacji zbrojnych pod okupacją niemiecką, przedstawicieli inteligencji oraz młodzież. Cześć emigrantów stanowiły osoby świadome narodowo i wyrobione politycznie, zrzeszone w organizacjach (Hardzijenka, 2014, s. 15)¹¹.

Bez wątpienia, do grupy świadomych i zaangażowanych w sprawy białoruskie osób należał również, wymieniony w tytule, Liavon Rydleuski (1903–1953)¹². Co prawda, jego los emigranta zaczyna się wcześniej, bo w początkach lat 20. XX w., kiedy po zakończeniu białoruskiego gimnazjum w Wilnie (1923 r.), dostaje się do Czechosłowacji. Kończy tu Akademię rolniczą i Instytut politechniczny w Podiebradach [Poděbradach] (1929 r.) i rusza, wraz z Mikołajem Abramczykiem¹³, do Francji. Tu napotyka Białorusinów – emigrantów ekonomicznych z początku XX w., którzy pracowali jako robotnicy w fabrykach i kopalniach¹⁴. W celu integracji i edukacji tego środowiska współorganizuje (ze wspomnianym Abramczykiem) Związek Białoruskich Robotników we Francji „Chaurus” [L’Union Bielorussienne en France „Chaurus” / Аб’еднанне Беларускіх Работнікаў у Францыі „Хаўрус”¹⁵]. W ramach tej organizacji działa również po II wojnie światowej, a oprócz tego angażuje się w prace Sekcji białoruskiej w Francuskiej Chrześcijańskiej Konfederacji Pracowników [Section nationale bielorussienne à la Confédération Française des Travailleurs Chrétiens¹⁶, N 3186], zostaje również przedstawicielem białoruskim przy Międzynarodowej Organizacji Uchodźców [Intertational Refugees Organization¹⁷] oraz przewodniczącym (prezesem) powołanej w 1948 r. Światowej Organizacji

¹¹ Szczegółową analizę grup emigrantów z lat 40. XX w. można znaleźć w tekście Bartaš (2005, s. 6–7).

¹² Postać Liavona Rydleuskiego nie jest nieznaną, ale w wielu miejscach podawane informacje na jego temat są nieprecyzyjne. Zakres niniejszego artykułu nie pozwala na zajęcie się tym wątkiem. Przytaczam w nim tylko te fakty, które są istotne dla głównych rozważań tekstu. Korzystam przy tym z dwóch źródeł: Калиноўскі, Валер. *Француская гісторыя Лявона Рыдлеўскага, слуцкага паўстанца і партызана макі* (28.11.2019). Pobrano z: <https://www.svaboda.org/a/30295747.html> (dostęp ostatni raz: 31.08.2023) i *Лявон Рыдлеўскі* (14.10.2017). Pobrano z: <https://www.radabnr.org/rydleuski/> (dostęp: 25.07.2023).

¹³ Mikołaj Abramczyk [Мікола Абрамчык] (1903–1970) – od 1947 r. przewodniczący i prezydent Białoruskiej Republiki Ludowej, której siedzibą został Paryż.

¹⁴ Emigracja białoruska pocz. XX w. była wywołana złożonymi czynnikami. Do najważniejszych należały: kryzys ekonomiczny w Imperium Rosyjskim, wybuch I wojny światowej i kryzys polityczno-ekonomiczny lat 20. XX w. (*Gardzienka*, 2006, s. 189–190).

¹⁵ Użyte w nazwie słowo хаўрус oznacza grupę osób, których łączy wspólne działania, cele, zainteresowania; ekipa, zespół (Тлумачальны слоўнік, 1999, s. 719). Jest zapożyczone z języka jidysz.

¹⁶ Chrześcijańska Konfederacja Francuski Pracowników (Confédération française des travailleurs chrétiens) – została założona w 1919 r., ale korzeniami sięga II poł. XIX w. Działa do dzisiaj.

¹⁷ Międzynarodowa Organizacja Uchodźców została powołana w 1946 r. i działała do 30.06.1950 r. (Grzybowski, 2011, s. 602).

Emigracji Białoruskiej [SABE – Сусьветнае аб’яднаньне беларускай эміграцыі¹⁸]. Wszystkie te funkcje sprawiały, że Liavon Rydleuski stał się odbiorcą wielu listów, których autorami byli emigranci białoruscy.

Listy

List należy do dokumentów osobistych – egodokumentów (Szulakiewicz, 2013) i można go rozpatrywać jako dokument sensu stricte, ale też jako tekst, dyskurs, a nawet działanie. W praktyce jednak jest on wszystkim tym jednocześnie (Rybicka, 2004, s. 43) i łączy cechy właściwe gatunkom pisanim i mówionym. Do tych pierwszych zalicza się formę graficzną, nieobecność korespondenta, niejednoczesność odbioru, a do tych drugich: jednokrotność, określonego adresata i często konstrukcję podobną do tekstu mówionego (Tuszyńska, 2013, s. 394). Podejmujący badania listów, choć mogą wykorzystać różne metodologie, to dążą do ukazania ich potencjalności.

W przypadku listów do i od Liavona Rydleuskiego z lat 1946–1947, potencjalność wiąże się z przekonaniem, że korespondencja każdego piszącego, a nie tylko tego znanego, czy zasłużonego dla danej grupy/sprawy stanowią źródło informacji o „życiu”, z którym są powiązane i którego dotyczą (w tym wypadku: kształtującej się diaspory białoruskiej we Francji), a także o ich nadawcy i odbiorcy. Chcąc to udowodnić, warto spojrzeć na wskazane listy od strony formalnej oraz najczęściej pojawiających się w nich wątków.

Opis formalny

Zbiór omawianej korespondencji liczy łącznie 292 listów, w tym 168 zostało napisanych do Liavona Rydleuskiego, a 124 to jego odpowiedzi. Datowany jest na lata 1946 i 1947. Uważny przegląd ujawnia, że przeważają listy z tego ostatniego roku. Nie można jednoznacznie stwierdzić, czy dostrzeżona dysproporcja w liczebności była taką od samego początku. Zakładając jednak, że „list stanowi świadectwo rzeczywistości historycznej, społecznej, politycznej” (Rybicka, 2004, s. 43), ta liczniejsza w 1947 r. korespondencja mogła wiązać się z końcem tymczasowości powojennej i normalizacją życia¹⁹. Za jej wyraz można uznać regulowanie statusu emigrantów, co było powiązane z koniecznością posiadania dokumentów, pozwalających na pracę²⁰ i legalizujących

¹⁸ Głównymi celami tej organizacji była koordynacja życia emigracji białoruskiej, zapewnienie opieki materialnej i prawnej, działalność na rzecz zachowania kultury białoruskiej, kontrola nad akcjami przesiedleńczymi. Chciano również w jej ramach rejestrować wszystkie organizacje białoruskie na emigracji (Grzybowski, 2011, s. 630).

¹⁹ Mimo problemów gospodarcze i politycznych, które były szczególnie wyraźne we Francji w 1947 r.

²⁰ Chodzi m.in. o „kartę pracownika” (*carte de travailleur*) (por. Sękowski, 2023, s. 145).

pobyt²¹. Należy zaznaczyć, że takie wątki można odnaleźć i w badanych listach. Kwestia liczebności i intensywności korespondencji tu jedynie zasygnalizowana, warta jest szerszej refleksji i zastanowienia chociażby nad jej korelacją z potrzebą kontaktu oraz zachowania go w tworzącej się diasporze.

Dokonany przegląd listów przyniósł jeszcze inne spostrzeżenia. Jedno z nich dotyczy tego: jak i czym był pisany dany list, a drugie – na czym. Okazuje się bowiem, że do Rydleuskiego pisano ręcznie i to najczęściej piórem, choć zdarzało się, że i ołówkiem. Wykorzystywano do tego kartki wyrwane z zeszytu (w jedną linię lub w kratkę). Należy też dodać, że nie zachowały się koperty, w których wysyłano te listy, z dwoma wyjątkami, wynikającymi prawdopodobnie z tego, że koperta i kartka listowa stanowiły jedno (to korespondencja z Niemiec: N 3291 i N 3389). Z kolei Liavon Rydleuski odpisywał na maszynie do pisania i, co więcej, robił to przez kalkę. Zachowane zatem odpowiedzi, to w rzeczywistości ich kopie na tzw. przebitce, czyli cienkim papierze. Pytanie, które się w związku z tym nasuwa dotyczy celowości takiego działania. Czy chodziło o kontrolę korespondencji i w ten sposób rejestrowanie prowadzonej działalności na rzecz diaspor, czy może (z myślą o przyszłości) chęć pozostawienia śladu jej „życia” (por. Marzec, 2015, s. 95).

Kolejne spostrzeżenie dotyczy języka oraz wyboru alfabetu do jego zapisu. I tak, można stwierdzić, że autorzy – w większości – korzystali z języka białoruskiego, choć zdarzali się tacy, którzy pisali po polsku lub rosyjsku. W tym ostatnim przypadku jeden z nadawców prosił, by nie być podejrzliwym i deklarował swoje białoruskie pochodzenie²² (N 3189). Z kolei, piszący po polsku obawiał się o poprawność swojej białoruszczyzny²³ (N 3190). Należy dodać, że była również korespondencja, w której języki mieszały się ze sobą (najczęściej dotyczyło to wtrącania pojedynczych słów, które pochodziły z innego języka niż wiodący). Jednakże, na tym etapie badań, ta kwestia nie została wystarczająco rozpoznana i wymaga dalszych analiz. Jeśli zaś chodzi o alfabet,

²¹ Paweł Sękowski podkreśla, że „sytuacja cudzoziemców, zwłaszcza uchodźców z Europy Wschodniej, ściśle wiązała się z charakterystyczną dla danej chwili konstelacją w rządzie Republiki” (Sękowski, 2023, s. 110). Należy dodać, że system polityczny IV Republiki Francuskiej (ustanowionej 13.10.1946 r., w wyniku referendum) opierał się na „jedności narodowej”, składającej się z przedstawicieli trzech partii: komunistów (Francuskiej Partii Komunistycznej), socjalistów (Sekcji Francuskiej Międzynarodówki Robotniczej) i chadeków (Republikański Ruch Ludowy). W latach 1946–1947 największe wpływy miała partia komunistyczna. Początkowo deklarowała się obrońcami imigrantów, ale po odwołaniu ich z rządu w maju 1947 r., zaczęła dookreślać, że broni głównie „imigrantów już mieszkających we Francji”, natomiast była wrogo nastawiła [ona] do imigracji tzw. dipisów oraz „neouchodźców” z okupowanych przez aliantów Niemiec, ci bowiem niejako z definicji nie zamierali wracać do kraju pochodzenia i byli postrzegani jako antykomuniści (Sękowski, 2023, s. 110–111).

²² Oryg. z zachowanym zapisem: „Пусть для Вас не покажется подозрительным, што я пишу па-руски. Я сам па нацыянальнасці – беларус, родом из Слуцка”.

²³ Oryg. z zachowanym zapisem: „Na początku mojego listu przepraszam Pana bardzo za to, że list mój ośmielałem się pisać w język polskim, a to z powodu, że w chwili obecnej pisząc po Białorusku musiałbym bardzo <<нашу родную мову>>”.

to sprawa jest jasna dla języków polskiego i rosyjskiego, ale już tak nie jest w przypadku białoruskiego. Tu bowiem okazuje się, że około 15% listów (44 sztuki) było napisanych po białorusku alfabetem łacińskim²⁴, pozostałe zaś cyrylicznym. Wnikliwszy przegląd pozwala natomiast stwierdzić, że 20% listów (34 sztuki) łacinką zostało napisanych do Rydleuskiego, on sam zaś przygotował w taki sposób 8% swoich odpowiedzi (10 listów). Obecność różnych języków, a także dwóch alfabetów zapisu języka białoruskiego²⁵ wiele może powiedzieć o piszących, np. o miejscu zamieszkania sprzed emigracji, posiadanym wykształceniu, ale i wyborach politycznych. Kwestie języka korespondencji można również rozpatrywać w kontekście roli emigracji w zachowaniu języka białoruskiego (por. Barščëŭska, 2004).

Jeszcze inne spostrzeżenia są związane z ontologią listu i jego konstrukcją. Kieruje się ona specyficznymi, właściwymi dla siebie regułami (por. Całek, 2019, s. 82), powiązаныmi z nadawcą. List bowiem zawsze jest napisany przez kogoś, a co więcej, stanowi jego „narzędzie kreowania reprezentacji siebie”²⁶ (Całek, 2019, s. 167, por. Rybicka, 2004, s. 52). Jest też pisany do kogoś, ze względu na „nieobecność korespondenta, a przynajmniej niemożność ustnego z nim porozumienia się (Skwarczyńska, 2006, s. 50). Relacje, zależności, czyli stosunki między nimi będą wpływały na dobór strategii pisarskiej, w tym środków stylistycznych (por. Gajewski, 2016, s. 208). W tym kontekście warto przyjrzeć się formułom inicjalnym i finalnym. W każdej z nich można wyróżnić kilka części (mikroaktów mowy) (Całek, 2019, s. 96–97), ale z punktu widzenia opisu formalnego przede wszystkim uwagę zwracają: elementy faktograficzne i formy adresatywne, należące do tej pierwszej oraz formy pozdrawiające, przynależne do tej drugiej. I tak, faktografią listu są data i miejsce jego napisania. Kwestia daty została już wyżej zasygnalizowana, natomiast co do miejsca, to piszącymi byli Białorusini przebywający m.in. w Austrii, Belgii, Danii, Niemczech, Wielkiej Brytanii, Włoszech. Najwięcej jednak listów było wysłanych z Francji. Z kolei Liavon Rydleuski odnotowywał, że odpowiada z Paryża, gdzie przebywał i działał w ramach wspomnianych już wcześniej: Związku Białoruskich Robotników we Francji „Chaurus” (L’Union Bielorussienne en France „Chaurus” / Аб’яднанне Беларускай Работнікаў у Францыі „Хаўрус”), Sekcji białoruskiej w Chrześcijańskiej Konfederacji Francuskich Pracowników (Section Nationale Bielorussienne à la

²⁴ Warto dodać, że w części autorzy wykorzystywali znaki diakrytyczne, ale byli też i tacy, którzy pisali bez nich.

²⁵ W przypadku zapisu cyrylicznego pojawia się jeszcze kwestia wariantów ortografii białoruskiej, w tym obecność „taraszkiewicz” – zapisu zgodnego z regułami ustanowionymi przez Bronisława Taraszkiewicza (patrz: Браніслаў Тарашкевіч, *Беларуская граматыка для школ*, Вільня: Выданьне „Беларускага Камітэту”, Друкарня М. Кухты 1918 / Branisław. Taraškiëwič, *Biela-ruskaja Hramatyka dla škol*, Wilnia: Wydawnie „Biela-ruskaha Kamitëta”, Drukarnia M. Kuchty 1918).

²⁶ Chodzi tu o dwie strategie: autoprezentacji, która polega na kształtowaniu wizerunku na potrzeby adresata i autokreacji, czyli tego co kształtuje samego nadawcę (więcej patrz: Całek, 2016, s. 167–174).

Confédération française des travailleurs chrétiens), w której był też redaktorem gazety „Białoruskie nowiny” [N 3186] oraz organizacji emigracyjnych.

Wspomniane wyżej formy adresatywne, to zwroty kreujące obecność nieobecnego odbiorcy listu. W przypadku omawianej korespondencji, większość (bez względu na język i alfabet) rozpoczyna się od „паважаны спадар”²⁷ / „pavażany spadar”, „шаноўны спадар”. Czasami, tak zadeklarowany szacunek do adresata był wzmacniany przez dodanie słowa: „вельмі” lub „высока”. Użycie takiej formy sugeruje oficjalny charakter listu (por. Jankowiak, 2013, s. 65), co zakłada obcość między nadawcą a odbiorcą (por. Wierzbicka, 2003, s. 91 i 93). Jednakże, owa obcość nie musi oznaczać nieznamości osoby, do której się pisze. Dowodem na to może być pojawienie się nazwiska adresata: „Рыдлеўскі”, a także dookreśleń, mówiących o jego: wykształceniu – „інжынер”, sprawowanej funkcji – „рэдактор”, czy przynależności organizacyjnej – „сябра”²⁸. Należy do nich dodać, jeszcze dwa określenia, o zbliżonym znaczeniu, „радізімы” i „земляк”, które sugerują łączące nadawcę i odbiorcę pochodzenie i wspólnotę losów. Zastosowanie tych ostatnich można potraktować jako próbę zmniejszenia dystansu, co jednak nie wpływa na deklarowany szacunek. Był on wyrażany słowami oraz przez ich zapis – każde słowo w formule pisane było dużą literą²⁹. Często kończył je wykrzyknik (lub wykrzykniki).

W opisywanym zbiorze można również wyróżnić listy, choć nieliczne, których zwroty wskazują na znajomość i bliższe relacje między korespondującymi. Zaczynają się one w trojaki sposób. Po pierwsze przez zwyczajowe słowa powitania: „добры дзень” / „добрий дзень” lub życzeniowy: „доброho dnia”, po drugie – z użyciem określenia: „дарагі”, „даражэнькі” / „darażeńki”, po trzecie – wykorzystując imię adresata – „Лявон” / „Liavon” (zdarzyło się też zdrobnienie: „Liawońka”).

Zdecydowanie najmniejszą grupę stanowią listy, których formy adresatywne wskazują na odbiorcę zbiorowego. Należą do nich: „Беларусы і Беларускі” oraz „Добры дзень дарагія браты – Беларусы!!!”.

Odpisując, Liavon Rydleuski stosował dwie formy adresatywne. Jedną o charakterze oficjalnym, w której rozpoczął najczęściej od „паважаны” wraz ze

²⁷ W przytaczanych tu i dalej zwrotach adresatywnych i finalnych, zapisanych w alfabecie cyrylicznym i łańskim, zachowuję pisownię oryginalną. Pomijam natomiast duże litery ze względu na wpisanie zwrotów w zdanie opisujące daną sytuację.

²⁸ W tym konkretnym sensie, należy słowo to przetłumaczyć nie jako przyjaciel, ale kolega – członek organizacji (tu: Аб’яднанне Беларускіх Работнікаў у Францыі „Хаўрус”).

²⁹ Dokładne sytuacje użycia dużej i małej litery w języku białoruskim zostały opisane w: *Закон Рэспублікі Беларусь. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Зацверджана Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь 23 ліпеня 2008 г. Глава 6. Правапіс вялікай і малой літар.* Pobrano z: <http://libelli.narod.ru/misc/rules.htm> (dostęp: 31.07.2023). Wynika z nich, że dużą literą przede wszystkim rozpoczyna się zdanie, używa się jej przy nazwach instytucji, czy stanowisk. W sytuacji komunikacyjnej jaką jest list i w formule adresatywnej rozpoczyna się oraz pisze się zaimek „Вы”, traktując go jako formę grzecznościową (par. 29. Вялікая і малая літары ў найменнях пасад і званняў, ветлівых зваротах і спецыяльных абазначэннях. Pobrano z: <http://libelli.narod.ru/misc/rules.htm> (dostęp: 31.07.2023).

skrótom słowa „спадар”, czyli „сп.” oraz drugą nieoficjalną, zaczynając od „дарарі”. Należy jednak zaznaczyć, że i w jednej, i w drugiej pojawia się wskazanie konkretnego nazwiska odbiorcy, rzadziej samo jego imię.

Uwagę zwraca również formuła finalna listu, a w niej formy pozdrowień. Najczęściej składają się na nie zwroty grzecznościowe, podkreślające szacunek do adresata, typu: „з паважаньнем”, „з глыбокай пашанаю” / „s pašanaŭ”, „с большим уважителным приветом”. To jednak co jest obecne w większości listów, to hasło–zawołanie: „Жыве Беларусь” (pisane bez i z wykrzyknikiem na końcu) / „Žyvie Biełarus” / Žyvie Biełaruś”. Jego obecność można potraktować jako wyraz zaangażowania narodowego³⁰ lub sprzyjania tym ideom, ale nie można też wykluczyć, że w ten sposób chciano bardziej efektywnie osiągnąć swój cel. Trudno bowiem uznać, że nie wiadano, że Liavon Rydleuski, do którego pisano, był zaangażowany również w sprawy narodowe³¹. Jednakże, czy i jakie były motywacje używania hasła, inne niż przyjęte pozdrowienie w środowisku emigracyjnym, wymaga dalszych badań, ale nie ma pewności, czy przyniosą one jednoznaczne rozstrzygnięcia. Na tym etapie rozpoznania można dodać jeszcze tylko jedno spostrzeżenie. Otóż, w większości hasło to nie wyróżnia się ze struktury listu inaczej niż zapisem od nowej linii, choć czasem dodawano je po podpisie piszącego. Dlatego wyjątkowe wydają się te listy, w których jest ono zapisane zdecydowanie większymi literami (m.in. nr 3248, 3288, 3296, 3317, 3324). W tym kontekście za interesujące należy uznać zmodyfikowane wersje hasła np.: „Žyvie Kryvija” (N 3353) oraz poszerzone: „Жыве і жыць будзе краі наш Маці катору кохамы” (nr 3171) i podkreślające wspólnotę poglądów: „З прывітаннем Вашы Браты па крыві і па ідэі” (nr 3215). W ich przypadku nie ma wątpliwości co do ich postawy wobec białoruszczyzny i działania na rzecz białoruskiego środowiska emigracyjnego.

Liavon Rydleuski kończy swoje listy w zbliżony sposób, używając złożenia, w którym pierwszym członem jest: „прывітанне”, czasami rozszerzonym: „прывітаньні ўсім Беларусам” i drugim: „Жыве Беларусь!”, który dosyć często skraca do inicjałów: „Ж. Б.”.

³⁰ Należy dodać, że zawołanie to wiązało się (i wiąże) z białoruskim ruchem niepodległościowym i narodowym. Po raz pierwszy miało być użyte podczas I Zjazdu Wszecbiałoruskiego, 9.12.1917 r. Potem związane z Białoruską Republiką Ludową. Po przeniesieniu, w 1923 r., siedziby Rady BRL do Pragi czeskiej, stało się również hasłem białoruskiej diaspory. Po II wojnie światowej i reaktywowaniu Rady, jej siedzibą został Paryż, w którym przebywał jej prezes, a jednocześnie prezydent BNR – Mikołaj Abramczyk (por. Grzybowski, 2011, s. 604, 680). Za twórcę hasła-zawołania-motta „Жыве Беларусь” uważa się Jankę Kupałę, który w taki sposób kończy wiersz, pt. Гэта крык, што жыве Беларусь datowany na lata: 1905–1907, opublikowany w zbiorze pt. *Жалейка* Янкі Купалы, wyd. Суполка „Загляне сонце і ў нашэ ваконцэ”, nr 6, Peцярбург: Друкарня К. Пянткоўскага, Вялик. Пад’ячэская вул. nr 22, 1908, s. 102–103.

³¹ Warto przypomnieć, że Liavon Rydleuski był zaangażowany w działania Rady BRL (Lâvon Rydleўскі (14.10.2017). Pobrano z: <https://www.radabnr.org/rydleuski/> (dostęp: 25.07.2023).

Kończąc opis formalny można jeszcze dodać, że nadawcami listów byli przede wszystkim mężczyźni. W badanym zbiorze listów znalazły się jedynie dwa listy pisane przez kobiety (nr 3368 i 3453), co oddaje charakter białoruskiej emigracji wojenno-powojennej.

Podsumowując, opis formalny listów przynosi dane statystyczne i ogólną charakterystykę korespondencji. Zwrócenie jednak uwagi na szczegóły, takie jak to: na czym i czym jest pisany list, w jakim języku, jakim alfabetem oraz na główne i najbardziej wyróżniające się elementy w konstrukcji listu, czyli formuły inicjalne i finalne, pozwala na charakterystykę także piszącego oraz adresata.

Wątki i ich charakterystyka

List, potraktowany jako świadectwo rzeczywistości historycznej, społecznej, politycznej, czy bardziej jako interpretacja i wyraz przekonań, przeświadczeń jego autora co do tej rzeczywistości (Rybicka, 2004, s. 43, por. Całek, 2019, s. 83), staje się ciekawym źródłem do badań. I choć, ze względu na swoją „paradoksalność ontologii” można go opisać przy pomocy różnych teorii (por. Marzec, 2015, s. 86), to wydaje się, że najprostszą procedurą pozwalającą wniknąć w jego warstwę tekstową jest jakościowa analiza treści. Polega ona na poszukiwaniu takich wątków, które wyróżniają się, ale nie ze względu na częstotliwość pojawiania się, ale wagi dla wymowy danej treści (Palska, 1999, s. 166). Stefania Skwarczyńska podkreślała, że cechą charakterystyczną listu jest jego pragmatyczność, nastawienie na osiągnięcie celu (Skwarczyńska, 2006, s. 29–30), czyli swoiste działanie na odległość (Rybicka, 2004, s. 44). A zatem można poszukiwać w listach owych celów, nie zapominając jednak o tym, że wynikają one z życia.

Jako tekst pisany w określonym miejscu oraz czasie [list – KW] jest aktualny i momentalny, powstaje na bieżąco w biegu życia, dlatego odzwierciedla konkretną sytuację podmiotu (niezależnie od zniekształceń wynikających z procesu autoprezentacji (Całek, 2019, s. 82, por. Skwarczyńska, 2006, s. 132).

Dlatego, do owych wyróżniających kategorii można zaliczyć: cel/cele, przyświecające piszącemu oraz wątki, które w liście pełnią „obudowę” – kontekst, które świadczą o interakcji z rzeczywistością i jej interpretację.

Biorąc powyższe pod uwagę, przeprowadzone rozpoznanie w treści listów z badanego zbioru pozwala na wyodrębnienie dwóch spojrzeń na kształtującą się diasporę białoruską we Francji. Jednym jest zwrócenie uwagi na jej byt społeczno-antropologiczny, a drugim – byt polityczny. Ze względu na wstępny charakter artykułu każdy z nich zostanie omówiony jedynie z zaznaczeniem pojawiających się wątków szczegółowych, ale bez odwołań do konkretnych fragmentów listów, czy ich wskazań.

W grupie wątków składających się na kategorię nadrzędną: diaspora i jej byt społeczno-antropologiczny można wyróżnić te, które wyraźnie mają charakter

pragmatyczny i te, które budują ich kontekst. Wśród tych pierwszych, przede wszystkim, należy wymienić poszukiwanie bliskich, rodziny, czasem osób znajomych (np. poznanych podczas służby wojskowej), z którymi stracono kontakt podczas zawieruchy wojennej i emigracji. Prośby takie najczęściej były dopełniane spisem osób, których szukano. Podawane były ich imiona, nazwiska, daty i miejsca urodzenia, czasem stopień pokrewieństwa z piszącym. Zwracając się do Liavona Rydlewskiego liczone, że ten umieści odpowiednią informację o poszukiwaniach w gazecie „Białoruskie nowiny” („Беларускія навіны”)³², której był redaktorem, bądź roześle ją do innych działaczy białoruskich, z którymi utrzymywał kontakt, ze względu na zaangażowanie w organizacje emigracyjne, robotnicze, niepodległościowe. Innym, wyraźnie wybijającym się celem było wspomniane już wcześniej regulowanie statusu białoruskich emigrantów we Francji. Proszono zatem o pomoc w przygotowaniu dokumentów, umożliwiających podjęcie pracy (np. tłumaczenie posiadanych papierów na język francuski), a także wprost o załatwienie przydziału na pracę (kontraktu). Proszącymi były osoby przebywające w danym momencie m.in. w Niemczech, we Włoszech, Danii. W tym kontekście warto zasygnalizować dwie kwestie. Jedna dotyczy wyboru Francji. Warto przypomnieć, że po zakończeniu II w. św. sytuacja polityczna tego państwa nie była zbyt sprzyjająca emigrantom z Europy Wschodniej (patrz Sękowski, 2023, s. 110–111), a mimo to, na łamach „Białoruskich nowin” zachęcano do wyboru właśnie Francji (Grzybowski, 2011, s. 602). Druga zaś, związana jest z listami z Niemiec, które często były pisane przez osoby przebywające w obozach DP³³ (a należy dodać, że z tych listów można też wnosić o sytuacji jaka w nich panowała³⁴). Jerzy Grzybowski stwierdza wręcz, że:

Aliantom zależało na „opróżnieniu” obozów DP poprzez zachęcanie uchodźców do wyjazdu do innych państw. W akcję na rzecz opuszczenia Niemiec zaangażowano również komitety białoruskie. Już w listopadzie 1946 roku [...] powstało Białoruskie Centralne Towarzystwo Przesiedleńcze. Znaczący przełom w dziejach uchodźców DP stanowiło przejęcie 1 lipca 1947 roku opieki nad obozami przez International Refugee Organization (IRO) (Grzybowski, 2011, s. 601).

Należy też przypomnieć, że Rydlewski działał w Sekcji białoruskiej w ramach IRO, a także utrzymywał kontakt z komitetami białoruskimi w Niemczech.

³² Gazeta była wydawana w latach 1946–1947.

³³ Obozy DP, osoby w nich przebywające to „Dipisi” – określenia używane przez aliantów na miejsca i osoby w nich przebywające, które w wyniku wojny znalazły się poza granicami własnego kraju i chcą wrócić lub znaleźć nową ojczyznę, ale potrzebują do tego pomocy. Przebywający w obozach DP Białorusini, to osoby, które zostały wywiezione na roboty do III Rzeszy lub opuściły Białoruś wraz z Niemcami w 1944 r.

³⁴ Warto dodać, że na ten temat powstało kilka opracowań, w tym artykułów zebranych w czasopiśmie *Запісы Беларускага інстытута навукі ў мастацтва / Belarusian Institute of Arts and Sciences. Zapisy*, 34. New York-Miensk 2011.

Wracając do listów, kolejne wyróżniające się wątki mają charakter kontekstu. Wśród nich na uwagę zasługują dane dotyczące składu i charakteru grupy, w tym informacje o: pochodzeniu (Białoruś zachodnia, Białoruś wschodnia), wykształceniu (najczęściej były to osoby, które ukończyły od 2 do 7 klas szkoły podstawowej), stanie cywilnym (przede wszystkim byli to mężczyźni samotni – kawalerowie), posiadanych umiejętnościach i profesjach (w większości były to osoby już pracujące fizycznie m.in. w górnictwie, przemyśle – jako: elektromonter, ślusarz, mechanik, cieśla, ale też jako kierowca, sadownik, pracownik garbarni). Należy dodać, że takie zawody były też poszukiwane w ramach wspomnianych kontaktów. Można więc założyć, że ci z piszących, którzy wywodzili się ze społeczności wiejskiej, pod wpływem wydarzeń wojennych zyskali możliwość przekwalifikowania się, a tym samym awansu społecznego do grupy robotników.

Innym wątkiem były losy wojenne i powiązane z nimi drogi wychodźcze (m.in. służba w wojsku niemieckim, kolaboracja z Niemcami, a po ich wycofaniu się w 1944 r. trafienie na tereny Niemiec; wywiezienie na roboty do III Rzeszy po 1941 r.; dotarcie przez Syberię i ewakuację wraz z Polakami w 1942 r. z Armią Andersa).

Jeszcze innym tematem były kwestie socjalne i bieżące troski materialne (np. problemy z kupnem ubrania, butów) oraz finansowe (np. pojawiła się informacja o czasie pracy i zarobkach).

Druga grupa wątków, składających się na wyróżnioną kategorię nadrzędną: diaspora i jej byt polityczny, podobnie okazała się złożona z wątków pragmatycznych i kontekstowych. Do tych pierwszych należy zaliczyć prośby o przesyłanie gazet: „Białoruskich nowin” („Беларускія навіны”), a od października 1947 roku, czyli początku wydawania, również „Bożym Szliacham” („Божым шляхам”). Niektórzy prosili dodatkowo o książki w języku białoruskim (najczęściej o literaturę piękną). Pojawił się również wątek zapotrzebowania na formy materialne symboli narodowych – białoruskiej flagi i godła. Wszystkie te prośby – jak można wyczytać z listów – wynikały z potrzeb samoidentyfikacji i kontaktu z białoruszczyzną (językiem i kulturą) oraz chęcią poszerzenia wiedzy o historii białoruskiej (takie materiały drukowano w dosyłanej prasie). Artykułowana była także potrzeba przynależenia do grupy, osób podobnych sobie. Czasem przypominało to andersonowską „wspólnotę wyobrażoną”, w której nie zna się wszystkich, a nawet o większości nic się nie wie, a mimo to pielęgnuje się obraz tworzonej wspólnoty (Anderson, 1997, s. 19). Czasem jednak postulowano konieczność zakreslenia granic grupy, czemu miało służyć tworzenie list członków, czy też zgłaszana chęć jawnego manifestowania przynależności przez noszenie emblematów z symbolami narodowymi.

Z kolei, do tych drugich, czyli wątków o charakterze kontekstowym wpisują się kwestie związane z integracją i instytucjonalizacją życia diasporę. Piszący wskazywali tu rolę kleru i praktyk religijnych, dzięki którym mieli kontakt z białoruskością i mogli poczuć się wspólnotą. Dostrzegali też działania organizacyjne. Stąd pojawiające się informacje o tworzonej sieci kontaktów z osobami przebywającymi we Francji, ale poza Paryżem (m.in. z Le Creusot, Lyonu, Lille), czy o powoływanych strukturach

organizacyjnych i ich działalności. Wśród nich wymieniano chociażby uroczystości oraz święta (np. 25 marca), na które mimo rozsyłanych zaproszeń, wielu nie miało szans dotrzeć z powodów odległości i problemów finansowych. Ważnym zagadnieniem obecnym w listach było utrzymywanie relacji z Białorusinami poza Francją. Tymi, którzy przebywali m.in. w Belgii, Kanadzie, Wielkiej Brytanii, co było m. in. związane ze wsparciem w momencie decyzji o zmianie miejsca przebywania. Warto tu zasygnalizować, że wątek ten pokazuje formowanie nie tyle diaspory co diaspor, zwraca również uwagę na mobilność w ich ramach (i to zarówno wewnątrz państwa, w którym się znajdują, jak i poza jego granicami), ujawniając kierunki i motywacje³⁵ przemieszczania się.

Innymi wątkami, należącymi do kontekstu były relacje z otoczeniem nie-białoruskim. Dotyczyły one innych grup uchodźczych, jak: Ukraińcy, Polacy, Rosjanie oraz społeczeństwa zachodu, którego reprezentantami byli Francuzi (w tym kontekście czasem pojawiali się także Niemcy). W odniesieniu do tych pierwszych sygnalizowano kwestie współpracy organizacyjnej i potrzeby takowej, a jednocześnie wskazywano na problem rozplywania się Białorusinów wówczas, kiedy dołączali do organizacji nie-białoruskich. Z kolei, pisząc o relacjach ze społeczeństwem francuskim (czy niemieckim) zwracano uwagę na rozbieżności interesów (szczególnie podkreślano dysproporcję między czasem pracy a płacą). Zdarzało się, że w tym kontekście pojawiały się reminiscencje z przeszłości, szczególnie z czasów II Rzeczypospolitej i „pracy u Polaka – pana”.

Ostatnim wyróżnionym wątkiem był ten związany ze stosunkiem do państwa polskiego oraz do BSRR. W obydwu podstawą był resentyment dotyczący lat 20. i 30. XX wieku. Wynikał on z jednej strony z działań administracji polskiej w województwach północno-wschodnie II Rzeczypospolitej (ziemie Białorusi zachodniej), a z drugiej z podporządkowania władzy sowieckiej białoruskich terenów wschodnich, z których utworzono BSRR. Doświadczenia życia w tamtych czasach wpływały na krytyczny stosunek do tych państw i wynikającą z niego – sygnalizowaną – niechęć do proponowanej repatriacji, w ramach której mogliby trafić do Polski lub BSRR (i ZSRR). Innym dowodem może być sceptyczna postawa wobec polskiej emigracji politycznej, z którą spotykano się m.in. w Paryżu.

Podsumowując, przegląd treści badanych listów (zgodnie z wytycznymi jakościowej analizy treści) wykazał wielowątkowość, która jednakże wpisywała się w zakresy dwóch nadrzędnych kategorii tematycznych: diaspory rozpatrywanej jako byt społeczno-antropologiczny i jako byt polityczny. W listach tych nie trudno też było znaleźć elementy zaświadczone o ich roli pragmatycznej, jak i te stanowiące ich kontekst, potwierdzające tezę o związkach listów „z życiem” i uwarunkowaniami społeczno-historyczno-politycznymi” (por. Skwarczyńska, 2006, s. 51; Marzec, 2015, s. 91).

³⁵ Czasem miały one charakter pragmatyczny, ale czasami ideowy, np. chęci współtworzenia ruchu emigracyjnego.

Zakończenie

Zainteresowanie korespondencją emigrantów białoruskich i potraktowanie jej jako źródła wiedzy o losach jednostek, jako reprezentantów diaspory, nie jest nowe. Przykładem autora, który dostrzegł w listach taki potencjał jest – wspomniany wcześniej – Лявон Юрэвіч (2012). Warto jednak zaznaczyć, że autor koncentruje uwagę, przede wszystkim, na osobach znanych, rozpoznawalnych, jak np. Юрка Віцвіч³⁶ – pisarz, publicysta, działacz emigracyjny. Inaczej jest z nadawcami listów do Liavona Rydleuskiego, którzy w przeważającej liczbie byli zwykłymi, przeciętnymi osobami. Mimo to, przeprowadzony rekonesans zachowanej korespondencji dowodzi, że również ona posiada potencjał, umożliwiający nakreślenie obrazu diaspory białoruskiej, kształtującej się we Francji po II wojnie światowej. Zaproponowany sposób podejścia do badanego materiału (opis formalny i jakościowa analiza treści) nie wyczerpuje możliwości analitycznych. Przykładowo zasygnalizowana kwestia języka listów wymagałaby zdecydowanie bardziej wnikliwego przebadania ich pod kątem językoznawczym (choćaby leksyki, składni). Ciekawe mogłoby być przyjrzenie się strategiom, stosowanym przez obydwie strony korespondencji, podobnie jak zwrócenie uwagi, czy i na ile jej kontynuowanie wpływa na zmianę stylu pisanie listów, a co za tym idzie i na relacje między piszącymi. Przemyślenia wymaga także rola listów jako czynnika integracyjnego i wspólnototwórczego, ich pisanie zastępowało bowiem forum publiczne (por. Rybicka, 2004, s. 50).

Badacze podkreślają związki listów z „życiem” oraz warunkami społecznymi, kulturowymi, politycznymi. Nie znaczy to jednak, że listy je odtwarzają. Są raczej przykładem interpretacji i subiektywnego podejścia, co sprawia, że stają się ciekawym materiałem do analiz antropologicznych.

REFERENCES

Studies

- Anderson, Benedict. (1997). *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzeleniu się nacjonalizmu*. Kraków: Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Warszawa: Fundacja im. Stefana Batorego.
- Barščeŭskaâ, Nina. (2004). *Belaruskâ èmigracyâ – abaronca rodnae movy*. Varšava: Katèdra Belaruskaj Filâlëgii Fakul'tèt Prykladnoj Lingvistyki i Ŭshodneslavânskikh Filâlëgiâŭ VaršaŭskiŬnivèrsytèt. [Баршчэўская, Ніна. (2004). *Беларуская эміграцыя - абаронца роднае мовы*. Варшава: Катэдра Беларускай Філялёгіі Факультэт Прыкладной Лінгвістыкі і Ўсходнеславянскіх Філялёгіяў ВаршаўскіЎнівэрсытэт].
- Bartaš, Taccâna. (2005). Htovy, èmigranty 140-h? U: *Da gisoryi belaruskaj dyâspara*. Vol. 1: *Matèryâly konkursu maladyh navukoïcaŭ „Belaruskaj dyâspara prysvâčaecca* (s. 5–17).

³⁶ Юрка Віцвіч to jeden z pseudonimów, które używał Серафім Шчарбакоў (1905–1975).

- Minsk: Belaruskij knižazbor. [Барташ, Тацяна. (2005). Хтовы, эмігранты 140-х? У: *Да гісторыі беларускай дыяспары*. Сшытак 1: *Матэрыялы конкурсу маладых навукоўцаў „Беларускай дыяспары прысвячаецца* (s. 5–17). Мінск: Belaruskij knižazbor].
- Całek, Anita. (2019). *Nowa teoria listu*. Kraków: Księgarnia Akademicka.
- Gajewski, Krzysztof. (2016). Z poetyki listu chłopskiego do władzy. Od stalinizmu do małej stabilizacji. *Rocznik Antropologii Historii*, 6(9), s. 205–228.
- Gardzienka, Natalla. (2005). Pradmova. U: *Da гісторыі беларускай дыяспары*. Vol. 1: *Матэрыялы конкурсу маладых навукоўцаў „Беларускай дыяспары прысвячаецца* (s. 3–4). Minsk: Belaruskij knižazbor. [Гардзіенка, Наталла. (2005). Прадмова. У: *Да гісторыі беларускай дыяспары*. Сшытак 1: *Матэрыялы конкурсу маладых навукоўцаў „Беларускай дыяспары прысвячаецца* (s. 3–4). Мінск: Belaruskij knižazbor].
- Gardzienka, Natalla. (2006). Belaruskij dyaspory: sproba systemnaga analizu. *Zapisy Belaruskij instytut nauki j mastactva / Zapisy Belarusan Institute of Arts and Sciences*, 30, s. 187–212. [Гардзіенка, Наталла. (2006). Беларускія дыяспоры: спроба сыстэмнага аналізу. *Запісы Беларускага інстытуту навукі і мастацтва / Zapisy Belarusan Institute of Arts and Sciences*, 30, s. 187–212].
- Grzybowski, Jerzy. (2011). *Pogoń między Orłem Białym, Swastyką i Czerwoną Gwiazdą. Białoruski ruch niepodległościowy w latach 1939–1956*. Warszawa: BET Studio.
- Hardzijenka Natalia. (2014). Kwestia państwowości białoruskiej w myśli emigracyjnej po zakończeniu II wojny światowej. *Studia Interkulturowe*, 8, s. 15–25.
- Haўrus. (1999). U: M. R. Sudnik, M. N. Kryŭko (red.). *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* (s. 719). Minsk: Belaruskaja encykłapedyja imia Petrusa Broŭki. [Хаўрус. (1999). У: М. Р. Суднік, М. Н. Крыўко (ред.). *Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы* (s. 719). Мінск: Беларуская энцыклапедыя імя Пятруся Броўкі].
- Jankowiak, Mirosław. (2013). Białorusini. W: M. Marcjanik (red.). *Jak zwracają się do siebie Europejczycy* (s. 59–68). Warszawa: Wydawnictwo Wydziału Dziennikarstwa i Nauk Politycznych Uniwersytetu Warszawskiego.
- Marzec, Lucyna. (2015). List. Korespondencja. *Forum poetyki*, lato, s. 86–97.
- Moskwin, Andrej. (2018). *Białoruskie czasopiśmiennictwo emigracyjne: „Пагоня”, „Сакавік”, „Ганерад!”*. Warszawa: Uniwersytet Warszawski Wydział Lingwistyki Stosowanej Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej.
- Palska, Hanna. (1999). Badacz społeczny wobec tekstu. Niektóre problemy analizy jakościowej w socjologii i teoria kultury. W: Henryk Domański, Krystyna Lutyńska, Andrzej W. Rostocki (red.). *Spojrzenie na metodę. Studia z metodologii badań socjologicznych* (s. 161–176). Warszawa: Wydawnictwo IFiS PAN.
- Rybicka, Elżbieta. (2004). Antropologiczne i komunikacyjne aspekty dyskursu epistolograficznego. *Teksty Drugie*, 4(88), s. 40–55.
- Sękowski, Paweł. (2023). *Imigranci polscy we Francji 1939–1949. Ciąg dalszy integracji. Tłum. z języka francuskiego Wojciech Prażuch*. Warszawa: Instytut Pamięci Narodowej.
- Skwarczyńska, Stefania. (2006). *Teoria Listu*. Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku 2006 [1 wyd. 1937].

- Szulakiewicz, Władysław. (2013). Ego-dokumenty i ich znaczenie w badaniach naukowych. *Przegląd Badań Edukacyjnych*, 16, s. 65–84.
- Tuszyńska, Monika. (2013). *List jako gatunek wypowiedzi - między funkcją praktyczną a estetyczną listu*, Białystok: Wydawnictwo Uniwersytetu w Białymstoku, s. 393–400.
- Ūrèvič, Lâvon. (2012). *Šmatgalosy èpistalâryum. Gistoryâ lûdziej i idèj na èmigracyi ŭ listavanni*. Minsk (pdf). [Юрэвіч, Лявон. (2012). *Шматгалосы эпістальрыум. Гісторыя людзей і ідэй на эміграцыі ў ліставанні*. Мінск (pdf)].
- Wierzbicka, Anna. (2003). Semantyka zwrotów grzecznościowych. W: G. Godlewski (red.). *Antropologia słowa. Zagadnienia i wybór tekstów* (s. 90–98). Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.

Sources online

- Gardzienka, Natallâ. „Belarusy ŭ ZŠA” *Vitaŭta Kipelâ* (16.05.2017). [Гардзіенка, Наталля. „Беларусы ў ЗША” *Вітаўта Кіпеля* (16.05.2017)]. Pobrano z: <https://budzma.org/news/byelarusy-w-zsha-vitawta-kiptyelya.html> (dostęp: 25.07.2023).
- Kalinoŭski, Valer. Francuskaâ gistoryâ Lâvona Rydleŭskaga, sluckaga paŭstanca i partyzana makí (28.11.2019). [Каліноўскі, Валер. *Француская гісторыя Лявона Рыдлеўскага, слуцкага паўстанца і партызана макі* (28.11.2019)]. Pobrano z: <https://www.svaboda.org/a/30295747.html> (dostęp ostatni raz: 31.08.2023).
- Lâvon Rydleŭski* (14.10.2017). [Лявон Рыдлеўскі (14.10.2017)]. Pobrano z: <https://www.radabnr.org/rydleuski/> (dostęp: 25.07.2023).
- Zakon Rêspubliki Belarus'. Pravily belaruskaj arfagrafii i punktuacyi. Zacverdžana Prèzidèntam Rêspubliki Belarus' 23 lipenâ 2008 g. Glava 6. Pravapis vâlikaj i maloj litar.* [Закон Рэспублікі Беларусь. Правілы беларускай арфаграфіі і пунктуацыі. Зацверджана Прэзідэнтам Рэспублікі Беларусь 23 ліпеня 2008 г. Глава 6. Правапіс вялікай і малой літар]. Pobrano z: <http://libelli.narod.ru/misc/rules.htm> (dostęp: 31.07.2023).

SUBMITTED: 19.08.2023

ACCEPTED: 17.10.2023

PUBLISHED ONLINE: 1.02.2024

ABOUT THE AUTHOR / O AUTORZE

Katarzyna Waszczyńska – Polska, Warszawa, Uniwersytet Warszawski, Wydział Nauk o Kulturze i Sztuce, Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej; dr; *specjalność*: etnologia; *zainteresowania naukowe*: problematyka etniczna i tożsamościowa w Europie Środkowo-Wschodniej, współczesna działalność regionalna i tworzenie/kształtowanie się wspólnot lokalnych, zachodni dyskurs medialny na temat Białorusi (państwo i społeczeństwo).

Adres: Instytut Etnologii i Antropologii Kulturowej Uniwersytetu Warszawskiego, ul. Żurawia 4, 00-503 Warszawa, Polska

Wybrane publikacje:

1. Waszczyńska, Katarzyna. (2022). Białoruś po wyborach prezydenckich 2020 r. w tradycyjnych mediach francuskich – casus „Le Monde”, *Studia Białorusnistyczne*, 16, s. 45–64.
2. Waszczyńska, Katarzyna. (2022). Terra incognita?, *ZWAM*, nr 9 [https://zwam.ptl.info.pl/wp-content/uploads/2023/02/02_11_Waszczyńska.pdf].
3. Waszczyńska, Katarzyna. (2017). Who speaks Belarusian? The language situation in the Republic of Belarus, *Ethnologia Polona*, 38, s. 171–186.
4. Waszczyńska, Katarzyna. (2017). Spojrzenie na współczesną Białoruś na łamach „Regard sur l’Est”. W: Radosław Kaleta (red.). *Białoruś w dyskursie naukowym. Lingwistyka, socjologia, politologia* (s. 133–165). Warszawa: Katedra Białorusnistyki UW.
5. Waszczyńska, Katarzyna (2015). About the Belarusians and Russians in Belarus – Reflections on the Belarusian Society. *Ethnologia Polona*, 36, s. 77–93.